

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΟΡΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΤΡΙΚΗΣ*

Μια ικανοποιητική επισκόπηση των προβλημάτων της ορολογίας και της μεθόδου που μέχρι σήμερα ακολούθησε η νεοελληνική μετρική έρευνα θα απαιτούσε μια ερευνητική υποδομή που όμως στο πεδίο αυτό είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Τα εγχειρίδια νεοελληνικής μετρικής και ό,τι θα μπορούσε να συσταθεί ως γενικά βοηθήματα δεν είναι, στην καλύτερη περίπτωση, τίποτα περισσότερο από χρηστικούς οδηγούς ταξινόμησης και περιγραφής των νεοελληνικών στίχων. Από την πρώτη εντελώς σχηματική προσπάθεια του Χριστόπουλου να ταξινομήσει στη *Στιχουργική* του (1811)¹ τους στίχους των ποιημάτων του μέχρι την τελευταία φιλόδοξη αλλά και ατελέσφορη απόπειρα του Χιονίδη να συντάξει μια, κατά τα λεγόμενά του, «σύγχρονη» *Στιχουργική* (1955)², παρήλθε ενάμιση σχεδόν αιώνας. Στο μέσο αυτής της διαδρομής, κι ενώ ο νεοελληνικός έμμετρος λόγος γνώριζε μια εντελή ανάπτυξή του, στα 1891, ο Παναγιώτης Γριτσάνης αντιλαμβάνονταν στα Προλεγόμενα της *Στιχουργικής της καθ' ημάς νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως*³ ότι η εργασία του δεν θίγει ορισμένα βασικά «οικεία ζητήματα», όπως «τὸ περὶ τονώσεως τῶν ἑλληνικῶν λέξεων· τὸ περὶ τῆς ἐπισκιάσεως τοῦ χρόνου ὑπὸ τοῦ τόνου ἐν τῇ νεωτέρᾳ ποιήσει, ἢ συγκεντρώσεως ἀμφοτέρων τῶν προσωδικῶν τούτων στοιχείων ἐν μιᾷ χώρᾳ· τὸ περὶ τοῦ Συστήματος τῆς Στιχουργικῆς· τὸ περὶ ὀνομασιῶν καὶ ὄρων· τὸ περὶ γλώσσης ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς στιχουργίᾳ καὶ εἴ τι ἄλλο»⁴. «Οἰκειὰ ζητήματα» από τα οποία ορισμένα σήμερα δεν υφίστανται ως προβλήματα. Ἄλλα όμως, όπως το «περὶ ὀνομασιῶν καὶ ὄρων», συνιστοῦν θέματα προς μελέτη σχεδόν αδιερεύνητα. Παράλληλα, το κενό που υπάρχει ὅσον αφορά τη γνώση μας, ακόμα και σε περιγραφικό επίπεδο, των μετρικῶν μορφῶν που διακρίνουν το ἔργο των κορυφαίων νεο-

* Το αρχικό κείμενο της ανακοίνωσης δημοσιεύεται εδώ χωρίς αλλαγές. Ἐχουν μόνο προστεθεί οι σημειώσεις και ο βιβλιογραφικός οδηγός των γενικῶν βοηθημάτων της νεοελληνικῆς μετρικῆς.

1. Βλ. Β 1. Η ένδειξη Β αναφέρεται πάντοτε στο βιβλιογραφικό παράρτημα, ο αριθμός στα αριθμημένα λήμματά του.

2. Βλ. Β 29.

3. Βλ. Β 13.

4. Βλ. Β 13, σ. β'.

ελλήνων ποιητών είναι εξίσου ανησυχητικό: τον ίδιο χρόνο της έκδοσης του βιβλίου του Γριτσάνη (1891) ο Κ. Καβάφης έκλεινε την επαινετική βιβλιοκρισία του με τη ρήση «Ἡ στιχουργική εἶναι ἡ γραμματική τῆς ποιήσεως, ἣν ὀφείλει πᾶς ποιητῆς νὰ ἐκμάθῃ καλῶς»⁵, υποδεικνύοντας το άμεσο ενδιαφέρον του για τα μετρικά φαινόμενα ως συστατικά της ποίησης εν γένει αλλά και της δικῆς του ειδικότερα: σήμερα η μόνη ουσιαστικά μετρική εργασία για τον περισσότερο μελετημένο έλληνα λογοτέχνη εξακολουθεί να παραμένει η *Metrica di Cavafis* του F. M. Pontani γραμμένη στα 1944⁶. Αλλά και για τον κατεξοχήν ανανεωτή της νεοελληνικής στιχουργίας, τον Παλαμά, βασικό παραμένει το άρθρο του Πολίτη, *Ο στίχος του (Μετρικά και ρυθμολογικά)*, πρωτοδημοσιευμένο στα 1943⁷. στον ίδιο οφείλεται και η μοναδική, αν δεν σφάλλω, μετρική μελέτη για τον Σεφέρη⁸, έναν ποιητή πλουσιότατο σε μετρικά φαινόμενα, που η μελέτη τους θα βοηθούσε σημαντικά στην υφολογική προσέγγιση του έργου του. Αν στα παραπάνω προσθέσουμε ορισμένες μελέτες για μετρικά ζητήματα στον Σολωμό⁹ και τον Κάλβο¹⁰, έχουμε σχεδόν καλύψει το σύνολο της ελληνικής μετρικής αρθρογραφίας. Αν επισκο-

5. Βλ. «Ολίγαι λέξεις περί στιχουργίας», στο Καβάφη, *Πεζά*, παρουσίαση-σχόλια Γ. Παπουτσάκη, Αθήνα: Φέξης, 1963, σ. 23-29. Το παράθεμα στη σ. 28.

6. Βλ. F. M. Pontani, «Metrica di Cavafis», *Atti della R. Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Palermo*, IV, 5, II, (1944-45), σ. 163-219.

7. Βλ. Α. Πολίτη, «Ο στίχος του <του Παλαμά> (Μετρικά και ρυθμολογικά)», *Γράμματα <Πειραιώς>* 4, (1943) 209-238 = Β 33, 9-126.

8. Βλ. Α. Πολίτη, «Ο δεκαπεντασύλλαβος του «Ερωτικού λόγου», στον τομ. *Για τον Σεφέρη. Τιμητικό αφιέρωμα στα τριάντα χρόνια της «Στροφής»*, Αθήνα 1961, σ. 195-203 = Β 33, σ. 151-164.

9. Βλ. κυρίως Ε. Στάη, «Περί Σολωμού», *Αθηνά* 5, (1893) σ. 441-470· Γ. Σπαταλά, «Ἡ στιχουργία του Δ. Σολωμού», *Νέα Ἐστία* (1927), 549-554 και 619-629 = Β 24, σ. 17-42· Γ. Σπαταλά, «Ἡ στιχουργική τέχνη του Δ. Σολωμού», *Νέα Ἐστία* Χρ., 1957) 28-42· Γ. Σπαταλά, «Ἡ στιχουργική τέχνη του Δ. Σολωμού αρχαία ελληνική», *Νέα Ἐστία* (1958) 1337-1340· Μ. Peri, *In margine alla formazione poetica di Dionisio Solomos*, Padova 1979, (Istituto di studi bizantini e neogreci, «Quaderni», 16)· Μ. Peri, «Stazioni greche dell'ottava rima», στον τομ. *Miscellanea* 2, Padova 1979 (Istituto di studi bizantini e neogreci), σ. 115-155. Αρχετές μετρικές παρατηρήσεις μπορεί να βρει κανείς και στις σολωμικές μελέτες του Λίνου Πολίτη.

10. Βλ. κυρίως L. Roussel, *La versification d'André Kalvos*, Athènes 1921· Ν. Ποριώτη, «Ἡ καρβική στιχουργία», *Νέα Ἐστία* (1946) 135-156· Ν. Βαγενά, «Σχόλια στον Κάλβο», *Παρνασσός* 14, (1972) 453-465 = *Κείμενα και μελέται νεοελληνικής φιλολογίας* 78, Αθήναι 1972· Π. Μουλλά, «Σκέψεις για τη μετρική του Κάλβου», στο *Αφιέρωμα στον καθηγητή Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 197-203. Μετρικές παρατηρήσεις μπορεί να βρει κανείς και στις καρβικές μελέτες του Γεωργίου Ζώρα.

πήσει κανείς το βιβλιογραφικό οδηγό που συνοδεύει αυτή την ανακοίνωση, θα διαπιστώσει ότι ο καιρός στον οποίο αναπτύσσονται και διαμορφώνονται οι ελληνικές αναζητήσεις και η προβληματική γύρω από τα μετρικά θέματα είναι η περίοδος 1890-1930, δηλαδή τα χρόνια στα οποία η παραδοσιακή ελληνική ποίηση γνωρίζει τη μεγαλύτερη ανάπτυξή της: μέσα στα χρόνια αυτά η έκδοση 4 οδηγών νεοελληνικής μετρικής (Γριτσάνη¹¹, Αποστολοπούλου¹², Βουτιερίδη¹³, Σταύρου¹⁴) τονώνει το ενδιαφέρον κι επιφέρει την ανάπτυξη ενός κριτικού διαλόγου, μέσω άρθρων και βιβλιοκρισιών¹⁵. Εξάλλου αυτή είναι και η μόνη εποχή που τα μετρικά θέματα θα γίνουν αφορμή κριτικής αντιπαράθεσης και διαμάχης¹⁶. Παρ' όλα αυτά, προς το τέλος αυτής της περιόδου, στα 1926, ο Παλαμάς εκφράζει μια κρίση σαφώς αρνητική για το επίπεδο της ελληνικής μετρικής έρευνας: «[...] τὰ ζητήματα τῆς μετρικῆς πού ἡ συζήτησή τους καί τὸ ξεκαθάρισμά τους εἶναι ἀλληλένδετα μὲ τὴν τέχνη τὴν ποιητική, καὶ ἀπαραίτητα γιὰ τὸ καθάρισμα καὶ γιὰ τὴν προκοπή της, βρίσκονται σ' ἐμᾶς ἐδῶ σὲ κατάσταση πρωτογενῆ ὀλότελα, ἢ, ἀκριβέστερα, δὲ βρίσκονται σ' ἐμᾶς ἐδῶ πουθενά»¹⁷. Η κατοπινὴ παρακμὴ του μετρικοῦ ενδιαφέροντος εὐλόγα μπορεῖ νὰ αποδοθεῖ στὴν ἀνάπτυξη καὶ καθιέρωση, με τὴ γενιά του '30, τῆς νεωτερικῆς ἐλληνικῆς ποίησης, καὶ στὴ συνακόλουθη βαθμιαία ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς στιχουργικοὺς κανόνες τῆς παράδοσης¹⁸. Κυρίως ὅμως ἡ βαθμιαία εξασθένιση τοῦ ενδιαφέροντος οφείλεται στὴν ἀδυναμία τῶν ἐλλήνων μετρικῶν, που σχεδόν στο σύνολό τους ἦταν πνευματικὰ τέκνα τῆς παλαιᾶς ποίησης, νὰ ἐντάξουν τὴ μετρική τους σκέψη στὸ νέο σύστημα ποιητικῆς που ἔφερε ἡ γενιά του '30. Ἀρκεῖ νὰ δει κανεῖς τις καθαρὰ ἀρνητικὲς ἀπόψεις που ἐκφράζουν καὶ τα πε-

11. Βλ. Β 13.

12. Βλ. Β 14.

13. Βλ. Β 18.

14. Βλ. Β 20.

15. Βλ. π.χ. τὴν κριτικὴ του Λίνου Πολίτη γιὰ τὰ Β 18, 19, 20, 17, «Byz. Neugr. Jahrbücher», 8 (1929-30), σ. 196-204 καὶ τὴν κριτικὴ του Γ. Σπαταλά γιὰ τὸ Β 20, *Νέα Ἐστία*, (1930), σ. 611-613.

16. Βλ. π.χ. στὸ Β 24, σ. 43-60 καὶ 61-82 δυο 'μαχητικὰ' ἄρθρα τοῦ Σπαταλά ὡς ἀπάντηση σὲ ἀπόψεις τῶν L. Roussel καὶ H. Βουτιερίδη, Β 18.

17. Βλ. Κ. Παλαμά, *Ἄπαντα*, 13, σ. 120-121.

18. Γιὰ τὸ θέμα τῆς μετάβασης ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ μέτρα στὸν ἐλευθερωμένο καὶ κατόπιν στὸν ἐλεύθερο στίχο, βλ. τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τῆς Α. Κατσιγιάννη, «Μορφικὲς μεταρρυθμίσεις στὴν ἐλληνικὴ ποίηση τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου αἰώνα. (Συνοπτικὸ διάγραμμα)», *Παλίμνηστον* 5 (Δεκέμβριος 1987) σ. 159-184.

ριορισμένα όρια μέσ' στα οποία εξετάζουν τον ελεύθερο στίχο, για να πειστεί για την εύλογη αμηχανία τους απέναντι σε μια μορφή ποίησης που ο μετρικός χειρισμός της απαιτεί ολότελα νέες θεωρητικές προϋποθέσεις. Ακόμα και στα 1939, όταν η ποίηση που γραφόταν στον ελεύθερο στίχο είχε εδραιώσει την παρουσία της, συναντούμε ένα τυπικό δείγμα της άρνησης των ελλήνων μετρικών να συγχρονίσουν τη σκέψη τους με τα νέα δεδομένα και το ποιητικό κλίμα της εποχής: ο Γιάννης Σαραλής στη *Στιχουργική* του θα αφιερώσει μια μόνο σελίδα στον ελευθερωμένο στίχο (του Γρυπάρη)¹⁹ (αλλά κι ο Σταύρου δεν αφιερώνει περισσότερες από δυο σελίδες, με αναφορές στους Παλαμά και Γρυπάρη)²⁰, ενώ στον πρόλογό του, σχολιάζοντας την «έξελιξη που πήρε η ποίηση τα τελευταία χρόνια, κυρίως έδω στην 'Ελλάδα», θα χρησιμοποιήσει εκφράσεις του τύπου «άχαλίνωτη άσυδοσία» και «κραιπάλη των μοντέρνων άλαλαγμών»²¹. Μετά τα παραπάνω μου φαίνεται δικαιολογημένη η πρόσφατα διατυπωμένη απορία του Γιώργου Σαββίδη «Πώς είναι δυνατόν ένας νεοελληνιστής να μη σκαμπάζει τίποτε από μετρική, όταν η νεότερη ελληνική λογοτεχνία είναι πρωτίστως έμμετρη;»²².

Στο παραπάνω ερώτημα θα επιχειρήσω να δώσω μιαν έστω πρωθύστερη απάντηση. Η ελληνική μετρική σκέψη έμεινε πάντοτε μακριά από το ευρύτερο πεδίο θεωρητικών μελετών που από τις αρχές του αιώνα μας ανανέωσε ριζικά την παραδοσιακή μετρική έρευνα, εντάσσοντας τα μετρικά φαινόμενα στο πεδίο προβληματισμού της υφολογίας και της ποιητικής και αυτονομώντας το μετρικό σύστημα από το σύστημα της γλώσσας. Συνέπεια της απομόνωσης αυτής ήταν—με τη συνδρομή και των ελληνικών μετρικών εγχειριδίων—να δημιουργηθεί η ολότελα εσφαλμένη εντύπωση ότι το μέτρο και ο ρυθμός της παραδοσιακής ποίησής μας δεν είναι παρά ένας στατικός μηχανισμός, ένα είδος εσωτερικής ρυθμικής μηχανής που το ποίημα θέτει σε λειτουργία και η οποία παράγει ομοιόρυθμους στίχους που ελάχιστη διαφορά έχουν μεταξύ τους, αφού όλοι στον ίδιο ρυθμικό κανόνα υπακούουν. Είναι οι κτύποι ενός λιγότερο ή περισσότερο καλοκουρδισμένου ρολογιού που έχει, κατά βά-

19. Βλ. Β 25, σ. 152-153. Η παραπομπή σε σελίδες γίνεται πάντα στην τέταρτη έκδοση, Αθήνα: Εστία χ.χ.

20. Βλ. Β 20, σ. 117-119. Η παραπομπή σε σελίδες γίνεται πάντα στη δεύτερη έκδοση.

21. Βλ. Β 25, σ. 3. Το ίδιο ασυμβίβαστες με το ποιητικό κλίμα της δεκαετίας του '30 είναι οι απόψεις των ελλήνων μετρικών για τη λεγόμενη «ποιητική άδεια», βλ. π.χ. Β 20, σ. 40.

22. Βλ. Γ. Π. Σαββίδη, «Έκδοτικές απορίες ενός Νεοελληνιστή», *Μαντατοφόρος* 25-26 (Νοέμβριος 1987), 35-44. Το παράθεμα στη σ. 39.

ση, διακοσμητικό χαρακτήρα. Επομένως η φιλολογική οφειλή μας απέναντι στη μετρική υπόσταση της παραδοσιακής ποίησης δεν χρειάζεται να υπερβαίνει το όριο μιας πληροφοριακής ένδειξης: το ποίημα είναι γραμμένο στον α ή στο β στίχο. Αν και, όπως θα δούμε, ακόμα κι αυτή η ένδειξη είναι προβληματική. Από την άλλη μεριά η ελληνική μοντέρνα ποίηση που δημιουργήθηκε μετά την απελευθέρωση από τους παραδοσιακούς στιχουργικούς κανόνες, δηλαδή αφού έθεσε τέρμα στη λειτουργία της εσωτερικής ρυθμικής μηχανής, έχει καταχωρηθεί στη συνείδηση του ελληνικού αναγνωστικού κοινού, αλλά και των φιλολόγων, ως ποιητικός μεν λόγος αλλά ουσιαστικά άρρυθμος ή, κατά εξαιρέσεις, έρρυθμος, αλλά και πάλι έρρυθμος κατά τρόπο μη αναγνωρίσιμο και μη περιγράψιμο. Επομένως κάθε μετρική εργασία για αυτήν την ποιητική μας περίοδο θεωρείται άσκοπη. Εξάλλου δεν εναρμονίζεται και με τις φιλολογικές έξεις του καιρού.

Ύστερα από τις παραπάνω αναγκαστικά βιαστικές παρατηρήσεις, μπορούμε να έρθουμε στο κύριο θέμα αυτής της ανακοίνωσης. Τα προβλήματα ορολογίας και μεθόδου της νεοελληνικής μετρικής, όπως προκύπτουν από την έρευνα των ελληνικών μετρικών εργασιών, είναι ζητήματα και ιστορικής προοπτικής (λιγότερο ή περισσότερο σημαντικά), προκύπτουν δηλαδή από τη διαφορετική αντιμετώπιση κάποιων οικείων θεμάτων και συνάμα προβλήματα που απορρέουν από την ανάγκη μιας θεωρητικής διευκρίνισης και επαναπροσδιορισμού βασικών εννοιών. Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να εξεταστεί η πιθανή συμβολή της ξένης σχετικής βιβλιογραφίας στη θεωρητική διερεύνησή τους. Σκοπός αυτής της ανακοίνωσης αρχικά ήταν η διαπραγμάτευση τριών κυρίως κατηγοριών προβλημάτων, η εξακρίβωση των θέσεων μέσα από τις οποίες οι έλληνες μετρικοί αντιμετώπισαν αυτά τα προβλήματα, ο εντοπισμός των πρακτικών και θεωρητικών αδιέξοδων και η διατύπωση κάποιων προτάσεων που ίσως μπορούν να προσανατολίσουν την έρευνα και να δημιουργήσουν μια κοινή αφετηρία διαλόγου. Οι τρεις αυτές κατηγορίες προβλημάτων είναι:

1. Οι σχέσεις της νέας με την αρχαία ελληνική μετρική.
2. Η τονικο-συλλαβική φύση των νεοελληνικών στίχων και το θέμα του πόδα ή μέτρου ως μετρικής μονάδας.
3. Το σύστημα μέτρησης και διάκρισης-κατάταξης των νεοελληνικών στίχων.

Αλλά στα περιορισμένα χρονικά περιθώρια που διαθέτω, διαπίστωσα ότι μου είναι αδύνατο να αναπτύξω και τα τρία αυτά θέματά. Γι' αυτό θα περιοριστώ στην παρουσίαση μόνο του συστήματος μέτρησης των νεοελληνικών

στίχων, αφού πρώτα διατυπώσω, σχεδόν συνθηματικά, τα συμπεράσματα και τις προτάσεις μου όσον αφορά τα δύο άλλα θέματα.

1. Οι σχέσεις της νέας με την αρχαία ελληνική μετρική.

Η μελέτη των νεοελληνικών μετρικών φαινομένων συνδέθηκε στενά με την αρχαία ελληνική μετρική. Βασίστηκε σε μια άγονη αναζήτηση ομοιοτήτων και αναλογιών που υπαγορεύτηκε όχι τόσο από θεωρητικές επιλογές όσο από μια ιδεολογική παραμόρφωση μέσα από την οποία εξετάστηκε η νεοελληνική στιχουργία (αναφέρω παραδειγματικά τους Ραγκαβή²³ και Σούτσο²⁴). Από τις αρχές του αιώνα η μετρική έρευνα (Σταύρου²⁵, Πολίτης²⁶, Σαραλής²⁷) αποδεσμεύεται από την αρχαία μετρική με την οποία αναγνωρίζει μόνο κάποιες μακρινές καταγωγικές σχέσεις (οι νεοελληνικοί στίχοι προήλθαν από τον τονικό μετασχηματισμό ποσοτικών μέτρων), διατηρείται όμως ο δανεισμός των κλασικών μετρικών όρων (που εξάλλου έχουν επικρατήσει και στην ξένη ορολογία) και η υιοθέτηση του μετρικού πόδα ως της μετρικής ενότητας, ως συστατικής μονάδας του νεοελληνικού στίχου. Ενδιαφέρον θέμα μελέτης στο χώρο αυτό η προσπάθεια κατά το 19ο αιώνα τονικής σύνθεσης ποσοτικών μέτρων. Ενδεικτικές οι περιπτώσεις του Ραγκαβή για την αθηναϊκή σχολή, του Μαρτζώκη για την επτανησιακή²⁸.

2. Η τονικο-συλλαβική φύση των νεοελληνικών στίχων και το θέμα του πόδα ή μέτρου ως μετρικής μονάδας²⁹.

23. Βλ. τις απόψεις του Ραγκαβή για την ταυτότητα αρχαίας και νέας ελληνικής μετρικής στα Β 3, 9, 12.

24. Βλ. τις απόψεις του Σούτσο για τη μετρική, ενταγμένες στο πλαίσιο των απόψεών του για τη γλώσσα, στο Β 5. Βλ. ακόμα την απάντηση του Κ. Ασώπιου στις απόψεις του Σούτσο στο Β 6.

25. Βλ. Β 20. Οι θεωρητικές απόψεις του Σταύρου παρουσιάζονται στον πρόλόγο του και το κεφ. Α', σ. 5-40. Βλ. και τον πρόλογο της πρώτης έκδοσης (που στη δεύτερη δεν αναδημοσιεύεται στο μεγαλύτερο μέρος του), σ. 3-15.

26. Βλ. Β 21 και 33. Για τις μετρικές απόψεις του Πολίτη βλ. ακόμα το άρθρο του «Η βάση της νεοελληνικής μάς στιχουργίας», *Ελληνικά Γράμματα* 5 (1929), σ. 225-228.

27. Βλ. Β 25. Οι θεωρητικές απόψεις του Σαραλή, ανάλογες με εκείνες του Σταύρου, παρουσιάζονται στο κεφ. «Γενικά για την κατανόηση της νεοελληνικής μετρικής», σ. 11-27.

28. Οι *Βάρβαροι Στίχοι* του Στέφανου Μαρτζώκη πρέπει να συνδεθούν με την πιο γνωστή και εκτενώς μελετημένη προσπάθεια της ιταλικής ποίησης να ανασυνθέσει πάνω σε τονική βάση ορισμένα προσωδιακά μέτρα: *Le Odi Barbare* του Carducci.

29. Οι απόψεις που επιγραμματικά ακολουθούν, όσον αφορά την τονικο-συλλαβική φύση της νεοελληνικής στιχουργίας, βασίζονται σε δυο κυρίως βοηθήματα για την ιταλική

Εφόσον δεχόμαστε ότι το μετρικό σύστημα της νεοελληνικής ποίησης είναι τονικο-συλλαβικό³⁰ οφείλουμε να βασίσουμε την τεκμηρίωση και την περιγραφή του στα συστατικά του στοιχεία, τη συλλαβή και τον τόνο. Τα στοιχεία αυτά, αφού το μετρικό σύστημα αυτονομείται από το σύστημα της γλώσσας, πρέπει να διακριθούν από τις αντίστοιχες γραμματικές έννοιες. Ονομάζω τη μετρική συλλαβή θέση και τον τόνο μετρικό τόνο. Η έννοια του μετρικού πόδα είναι ολότελα ασυμβίβαστη με τη φύση ενός τονικο-συλλαβικού μετρικού συστήματος. Μονάδα του νεοελληνικού στίχου είναι η συλλαβή-θέση. Ο νεοελληνικός στίχος είναι ένας ορισμένος σταθερός αριθμός θέσεων (μετρικό μοντέλο) που τον διακρίνει μια ορισμένη και ποικίλη, μέσα σε κάποια όρια, κατανομή μετρικών τόνων (ρυθμικό μοντέλο). Ένας στίχος γίνεται μετρικά αισθητός και ερμηνεύσιμος μόνο μέσα στα μετρικά του συμφραζόμενα. Η διάκριση των εννοιών μέτρο και ρυθμός αποτελεί ένα από τα περισσότερο αμφιλεγόμενα ζητήματα της σύγχρονης μετρικής έρευνας. Αλλά η ελληνική μετρική πριν προχωρήσει στις θεωρητικές επιλογές της πρέπει πρώτα να οργανώσει το πεδίο της έρευνάς της. Προς την κατεύθυνση αυτή προτείνω την επανεξέταση δυο ζητημάτων: α) την αντικατάσταση των όρων συνίζηση και χασμωδία από τους όρους συναίρεση-διαίρεση, συναλοιφή-διαλοιοφή³¹. β) την επανεξέταση της έννοιας της τομής και την έρευνα γύρω από την ύπαρξη δυο τομών στους νεοελληνικούς στίχους, μιας ισχυρής και σταθερής και μιας αδύνατης και κινητής. Αυτή η έρευνα βασικών μετρικών μορφών, είναι απαραίτητο να συνοδεύει από τη σύνταξη της ιστορίας των νεοελληνικών στίχων. Μόνο έτσι θ' απαντήσουμε σε ερωτήματα του τύπου: πόσο συχνός είναι ο dantesco στη στιχουργία μας; ή, ισχύει άραγε για τον ελληνικό ενδε-

μετρική που μπορούν όμως να σταθούν ιδιαίτερα χρήσιμα και για την ελληνική: T. W. Elwert, *Versificazione italiana dalle origini ai giorni nostri*, Firenze: Le Monnier 1973 και C. Di Girolamo, *Teoria e prassi della versificazione*, Bologna: Il Mulino 1976, ²1983 (αναθεωρημένη έκδοση). Τα βιβλία αυτά προσφέρουν πλούσια μετρική βιβλιογραφία. Αλλά για μια πληρέστερη βιβλιογραφία των μετρικών μελετών του αιώνα μας βλ. τον ανθολογικό τόμο *La metrica*, Testi a cura di R. Cremante e M. Pazzaglia, Bologna: Il Mulino 1972, σ. 473-513.

30. Για μια γενική κατάταξη και περιγραφή των διάφορων μετρικών συστημάτων και των χαρακτηριστικών τους, βλ. κυρίως J. Lotz, «Metric Typology» στον τομ. *Style in Language*, Cambridge (Mass.) 1961 σ. 135-148 και M. Halle, «On Meter and Prosody», στον τομ. *Progress in Linguistics*, The Hague 1970, σ. 74-80.

31. Για τη θεωρητική διευκρίνιση και τα όρια αυτών των μετρικών μορφών, βλ. T. W. Elwert, *ό.π.*, σ. 6-30. Βέβαια η εφαρμογή και η χρήση αυτών των μορφών στην ελληνική στιχουργία προϋποθέτει μια σχετική μελέτη.

κασύλλαβο η εσωτερική τομή που παρατηρείται στον ιταλικό³² ή ο στίχος αυτός είναι άτμητος όπως μας τον παρουσιάζουν οι μετρικές μονογραφίες μας³³.

3. Το σύστημα μέτρησης και διάκρισης-κατάταξης των νεοελληνικών στίχων.

Η φιλόδοξη προσπάθεια του Ηλία Βουτιερίδη με τη *Στιχουργική* του (1929) να βασίσει την περιγραφή και την κατάταξη των νεοελληνικών στίχων στο σταθερό τελευταίο μετρικό τόνο τους, πέρα από τις όποιες άλλες παραλείψεις της μονογραφίας του, απέτυχε επειδή ο τελευταίος μετρικός τόνος δεν είναι πάντα σταθερός (δεν πέφτει πάντα στην ίδια θέση), κι αυτό επειδή στην ελληνική στιχουργία ισχύουν δύο διαφορετικά συστήματα μέτρησης του στίχου: το ένα σύστημα μέτρησης μετράει το στίχο με βάση την παροξύτονη μορφή του, δεν λαμβάνει υπόψη του την τελευταία συλλαβή της προπαροξύτονης μορφής και αναπληρώνει την ελλείπουσα συλλαβή της οξύτονης. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα σύστημα μέτρησης ανάλογο ή παρόμοιο με το ιταλικό που στηρίζεται στους στίχους *riani* (παροξύτονοι) και θεωρεί τους *tronchi* (οξύτονους) και τους *sdruciolì* (προπαροξύτονους) ως παραλλαγές των παροξύτονων. Το σύστημα αυτό στηρίζεται στον τελευταίο σταθερό μετρικό τόνο των ιταλικών στίχων που αποτελεί και το κυριότερο στοιχείο της μετρικής δομής τους. Στην περίπτωση της ελληνικής στιχουργίας θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε το σύστημα αυτό ως της έντεχνης ποίησης³⁴. Το μεγαλύτερο μέρος της ποιητικής παραγωγής της επτανησιακής σχολής, που στηρίζεται σε ιταλικά μέτρα ακολουθεί τα δεδομένα αυτού του συστήματος. Εξέχον παράδειγμα εφαρμογής του ο ιαμβικός ενδεκασύλλαβος. Την καταγωγή αυτού του συστήματος μέτρησης μπορούμε εύλογα να αποδώσουμε στην έντονη επίδραση που δέχτηκε η ελληνική ποίηση από τον 15ο αιώνα μέχρι το πρώτο μισό του 19ου από την ιταλική. Το άλλο σύστημα μέτρησης στηρίζεται στην εναλλαγή ισοσύλλαβων στίχων που ο ένας φέρει τον τελευταίο μετρικό τόνο στη λήγουσα (είναι οξύτονος) και ο άλλος στην προπαραλήγουσα (είναι προπαροξύτονος). Παρατηρείται κυρίως στη δημοτική ποίηση αλλά

32. Για μια συνοπτική ανασκόπηση της μορφής του ιταλικού ενδεκασύλλαβου, βλ. C. Di Girolamo, *ό.π.*, σ. 15-65.

33. Βλ. π.χ. στο Β 20, σ. 57.

34. Ο Α. Πολίτης, γράφοντας για «τεχνική της έντεχνης ποίησης» στον Παλαμά, αναφέρεται ουσιαστικά στο σύστημα μέτρησης που λαμβάνει ως βάση τον παροξύτονο στίχο· βλ. Β 33, σ. 54.

οι όροι του έχουν απλωθεί και στην έντεχνη, αφού από ένα σημείο και πέρα η έντεχνη ποίηση αξιοποίησε και ανέπτυξε πολλές δημοτικές μετρικές μορφές. Η γνωστότερη περίπτωση εφαρμογής του είναι το πρώτο οκτασύλλαβο ημιστίχιο του ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου³⁵ με τις δυο μορφές του, οξύτονη και προπαροξύτονη, που εναλλάσσονται.

Στο σημείο αυτό όμως είναι απαραίτητες δυο διευκρινίσεις. α) το γεγονός ότι στην ποίησή μας υπάρχουν στίχοι που ακολουθούν δυο διαφορετικά συστήματα μέτρησης δεν σημαίνει ότι η φύση της στιχουργίας μας δεν είναι ενιαία (τονικο-συλλαβική). Σημαίνει απλώς ότι για ιστορικούς λόγους (ιταλική μετρική επίδραση—δημοτική μετρική παράδοση) έχουν διαμορφωθεί, μέσα στο πλαίσιο της έντεχνης ποίησης, δυο μεγάλες αλληλοσυμπληρούμενες τάσεις, που κατά περίπτωση συγκλίνουν ή και αποκλίνουν (ας σκεφτούμε τον Κάλβο από τη μια³⁶, τον Κρυστάλλη από την άλλη³⁷). β) όταν κάνουμε λόγο για δημοτική μετρική παράδοση ουσιαστικά μιλούμε για τη «δεύτερη ζωή» του δημοτικού τραγουδιού³⁸, εκείνη που το έκανε γνωστό και καλλιτεχνικά εκμεταλλεύσιμο μέσα από τις γραπτές κυρίως καταγραφές του. Οι μελέτες, παλαιότερα του Κυριακίδη, πιο πρόσφατα του Baud-Bovy, έστρεψαν τη μελέτη του δημοτικού τραγουδιού προς αυτό που πραγματικά είναι, μια σύνθεση έμμετρου λόγου, μουσικής και χορού. Μέσα σ' αυτό το λειτουργικό σύνολο πιστεύω ότι πρέπει να αναζητηθεί η ρυθμική ισοδυναμία οξύτονου και προπαροξύτονου στίχου. Η ύπαρξη ενός δευτερεύοντος αδύνατου μετρικού τόνου στη λήγουσα των προπαροξύτονων στίχων δεν είναι μια απλου-

35. Η καταγωγή και η εξέλιξη του ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου είναι ένα από τα λίγα νεοελληνικά μετρικά φαινόμενα που έχουν μελετηθεί εκτενώς. Βλ. την σχετική κριτική βιβλιογραφική επιλογή των Margaret Alexiou και D. Holton, «The origins and development of «politikos stichos» *Μαντατοφόρος* 9 (November 1976), σ. 22-34. Από το 1976 μέχρι σήμερα πάνω στο ίδιο θέμα έχουν προστεθεί κυρίως οι μελέτες: Λ. Πολίτης, «Νεώτερες απόψεις για τη γέννηση και τη δομή του δεκαπεντασύλλαβου», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 56 (1981) 211-228· B. Lavagnini, *Alle origini del verso politico*, Palermo 1983, (Istituto Siciliano di studi bizantini e neoellenici, «Quaderni», 11).

36. Σημαντικό τεκμήριο της μετρικής σχέσης του Κάλβου με την ιταλική ποίηση είναι η γνωστή *Επισημείωσις*: βλ. Α. Κάλβου, *Ωδαί*, Επιμέλεια F. M. Pontani, Αθήνα: Ίκαρος 1970, σ. 168-173.

37. Για τη σχέση του Κρυστάλλη με το δημοτικό τραγούδι, βλ. Μ. Τρίχια-Ζούρα, «Ο Κώστας Κρυστάλλης και το δημοτικό τραγούδι», *ΕΕΦΣΠΑ ΚΖ'* (1980) σ. 315-373: *Η μετρική σύσταση των ποιημάτων του Κρυστάλλη*, σ. 328-332.

38. Βλ. τον πρόλογο του S. Baud-Bovy στο *Δοκίμιο για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι*, Ναύπλιο, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα 1984, σ. XIII. Στις σ. 88-89 βιβλιογραφούνται όλες οι προηγούμενες μελέτες του συγγραφέα, για το δημοτικό τραγούδι.

στευτική άποψη, αλλά πρέπει βέβαια να γίνει αντικείμενο μιας φωνολογικής και υφολογικής μελέτης³⁹. Όσον πάλι αφορά την έντεχνη ποίηση είναι ολοφάνερο ότι η μετρική προσέγγισή της υπαγορεύεται από έντελώς διαφορετικούς όρους.

Αλλά ας δούμε μερικά παραδείγματα για να αποσαφηνίσουμε τα πράγματα. Για το πρώτο σύστημα μέτρησης· τους στίχους του Σολωμού:

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψη
τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερὴ

τα ελληνικά μετρικά εγχειρίδια τούς ορίζουν ως τροχαϊκό οκτασύλλαβο τον πρώτο, τροχαϊκό επτασύλλαβο τον δεύτερο· αλλά, από άποψη μετρικής δομής οι στίχοι αυτοί είναι ίδιοι, είναι τροχαϊκοί οκτασύλλαβοι, αφού στοιχείο αναγκαίο και ικανό για την εμμετρότητά τους είναι ο μετρικός τόνος της 7ης θέσης και η ελλείπουσα συλλαβή-θέση από το δεύτερο δεν έχει καμιά σημασία για τη μετρική δομή του. Η ομοιορυθμία αυτών των στίχων, όπως γίνεται φανερό, στηρίζεται στο ότι ο τελευταίος μετρικός τόνος τους βρίσκεται στην ίδια θέση, την 7η. Ανάλογα οι παρακάτω σολωμικοί στίχοι:

Τώρα πού ἡ ξάστερη
Νύχτα μονάχους
Μᾶς ἤρε ἀπάντεχα,
Καὶ ἐκεῖ στοὺς βράχους
Σχίζεται ἡ θάλασσα
Σιγαλινά

ανταποκρίνονται όλοι στη μετρική δομή του ιαμβικού πεντασύλλαβου με τον τελευταίο σταθερό μετρικό τόνο της 4ης θέσης.

Για το δεύτερο σύστημα μέτρησης· οι δημοτικοί στίχοι:

Ὁ Μπιρμπίλης, ὁ Ρισιούλης κι ὁ Μενούσαγας
σὲ κρασοπουλειὸ πηγαίνουν γιὰ νὰ φᾶν νὰ πιοῦν

39. Έχει διατυπωθεί και η γνώμη ότι ο τονισμός στη λήγουσα ή στην προπαραλήγουσα ορισμένων δημοτικών στίχων οφείλεται στο γεγονός ότι οι στίχοι αυτοί αποτελούν τονικό μετασχηματισμό ποσοτικών μετρικών σχημάτων που στις θέσεις αυτές (λήγουσα-προπαραλήγουσα) «ακολουθούν ανάλογους τονισμούς»· βλ. Γ. Σπαταλά, *Η στιχουργία των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών*, Αθήνα: Δίφρος 1960, σ. 15.

είναι ισοσύλλαβοι, ο πρώτος προπαροξύτονος ο δεύτερος οξύτονος, ρυθμικά ωστόσο είναι ισοδύναμοι και λέγονται τροχαϊκοί δεκατρισύλλαβοι.

Ας δούμε και τους στίχους:

Μάνα, γιά δῶσ' μας τήν εὐκή
νά δώσουμε τήν Ἄρετή
στίς πέντε μαῦρες θάλασσες.

Ἐχουν ὅλοι οκτώ θέσεις· παρά την εναλλαγή της προπαροξύτονης (τόνος στην βη θέση) και της οξύτονης (τόνος στην δη θέση) μορφής, οι στίχοι αυτοί είναι ρυθμικά ισοδύναμοι. Αν απομονώναμε τον προπαροξύτονο από τα μετρικά του συμφραζόμενα (από τους οξύτονους) και τον εντάσαμε σε άλλα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ακολουθεί τη μετρική δομή του ιαμβικού επτάσύλλαβου (μετρικός τόνος στην βη θέση)· αν πάλι απομονώναμε τους δύο οξύτονους, θα λέγαμε ότι ακολουθούν τη μετρική δομή του ιαμβικού εννεασύλλαβου (μετρικός τόνος στην δη θέση). Οι ίδιοι λοιπόν στίχοι μέσα σε άλλα μετρικά συμφραζόμενα ανταποκρίνονται στο άλλο σύστημα μέτρησης. Ισοσύλλαβοι στίχοι όπου εναλλάσσεται οξύτονη και προπαροξύτονη μορφή μετρούνται κατά τον απόλυτο αριθμό των θέσεών τους και είναι στίχοι ρυθμικά ισοδύναμοι. Από την άλλη μεριά, σε μετρικά συμφραζόμενα όπου εναλλάσσονται οξύτονοι με παροξύτονους, ή προπαροξύτονοι με παροξύτονους, ή τέλος, σπανιότερα, οξύτονοι με παροξύτονους και με προπαροξύτονους κι έχουν στην ίδια θέση τον τελευταίο μετρικό τόνο, αυτοί οι στίχοι μετρούνται με βάση τον παροξύτονο στίχο του οποίου τη μετρική δομή υπακούουν και με τον οποίο είναι ρυθμικά ισοδύναμοι.

Η ελληνική παραδοσιακή ποίηση γνωρίζει με ακρίβεια τα δυο συστήματα μέτρησης και η χρήση του ενός δεν μπορεί να συμβιβαστεί με τη χρήση του άλλου, δεν παρατηρούνται δηλαδή μετρικά συμφραζόμενα όπου υπάρχουν στίχοι που ακολουθούν το ένα σύστημα μέτρησης και κατόπιν στίχοι που ακολουθούν το άλλο, κι αυτό γιατί δεν θα προκαλούσαν ενιαία ρυθμική αίσθηση⁴⁰.

40. Μιλώντας εδώ για ελληνική παραδοσιακή ποίηση εννοώ εκείνη την ποιητική τεχνική που ακολουθεί αυστηρά θεσμοθετημένους και κατά βάση απaráβατους στιχουργικούς κανόνες. Στην περιοχή του ελευθερωμένου (και κατόπιν βέβαια του ελεύθερου) στίχου η μεξή των δυο συστημάτων μέτρησης είναι φαινόμενο συχνό, κάποτε τόσο συχνό που η διάκριση των ορίων ανάμεσα στους στίχους του ενός και του άλλου συστήματος είναι προβληματική. Όσο για τον ελεύθερο στίχο γίνεται ορισμένες φορές τόσο 'ελεύθερος' που εξουδετερώνεται εντελώς η δυνατότητα περιγραφής του με βάση τους παραδοσιακούς μετρικούς κανόνες.

Η διάκριση της επικράτειας των δυο συστημάτων πρέπει να γίνεται μέσα κι από την ιστορική προοπτική· πρέπει δηλαδή να γνωρίζουμε τις ιστορικο-λογοτεχνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες γράφεται ένα ποίημα. Από την άποψη αυτή δεν μπορούμε να συγχέουμε τα δεδομένα της επτανησιακής σχολής με εκείνα της δημοτικής ποίησης. Πάντως στην ποιητική μας παράδοση οι περιπτώσεις ποιητών όπου ακολουθείται το ένα μόνο σύστημα μέτρησης είναι σπάνιες· υπάρχει λ.χ. η περίπτωση του Κάλβου, αλλά και εκεί, όπως μας έδειξαν οι Σκέψεις για την μετρική του Κάλβου του Π. Μουλλά αρκεί να διαβάσουμε σε ζεύγη πολλούς από τους επτασύλλαβους του για να προκληθεί η αίσθηση του ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου, μόνο που αυτός ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος παρουσιάζει το πρώτο ημιστίχιο του πάντα στην προπαροξύτονη μορφή του. Η περίπτωση πάλι του Σολωμού είναι χαρακτηριστική για το πέρασμα από τα ιταλικά μέτρα των νεανικών ποιημάτων του στον εθνικό μας δεκαπεντασύλλαβο, δηλαδή για το πέρασμα από το ένα σύστημα μέτρησης στον κατεξοχήν στίχο του άλλου. Οι δημιουργικές επεμβάσεις της έντεχνης ποίησης δημιουργούν κάποιες περιπτώσεις ενδιαφέρουσας μείξης των δυο συστημάτων που όμως παράλληλα διατηρούν την αυτοτέλειά τους. Ας δούμε τους στίχους του σεφερικού *Ερωτικού λόγου*:

Ρόδο τῆς μοίρας, γύρευες νὰ βρεῖς νὰ μᾶς πληγώσεις
μὰ ἔσκυβες σὰν τὸ μυστικὸ πού πάει νὰ λυτρωθεῖ

που με τόση ευαισθησία ανέλυσε ο Α. Πολίτης χαρακτηρίζοντας τον πρώτο δεκαπεντασύλλαβο και τον δεύτερο δεκατετρασύλλαβο. Όμως αυτή η σύνθεση δεκαπεντασύλλαβου με δεκατετρασύλλαβο που ο Πολίτης εντοπίζει την καθιέρωσή της γύρω στα 1900, τι άλλο είναι παρά δύο δεκαπεντασύλλαβοι που τα πρώτα ημιστίχιά τους ακολουθούν το σύστημα μέτρησης της δημοτικής ποίησης (προπαροξύτονο το ένα, οξύτονο το άλλο) ενώ τα δεύτερα ημιστίχιά τους ακολουθούν το σύστημα μέτρησης της έντεχνης ποίησης (είναι ουσιαστικά δυο ιαμβικοί επτασύλλαβοι που βέβαια στηρίζονται στο σταθερό μετρικό τόνο της 6ης θέσης). Ας πούμε εδώ με την ευκαιρία πως οι περισσότερες μορφές δημοτικών σύνθετων δεκασύλλαβων, ενδεκασύλλαβων, δωδεκασύλλαβων είναι στίχοι χωρισμένοι (λόγω της σταθερής τομής) σε δυο ημιστίχια, από τα οποία το ένα μένει σταθερά προπαροξύτονο ενώ το άλλο εναλλάσσει οξύτονη με προπαροξύτονη μορφή.

Ουσιαστικά η δυσδιακρισία των ορίων ανάμεσα στα δυο συστήματα προκύπτει από τη στιγμή που θα θελήσουμε να περιγράψουμε τους νεοελλη-

νικούς στίχους μέσα σε ένα εγχειρίδιο μετρικής που η έκθεσή του αφορά και την έντεχνη ποίηση και τη δημοτική, δηλαδή εξετάζει και ταξινομεί στίχους που σε άλλες περιπτώσεις υπακούουν στο ένα και σε άλλες περιπτώσεις στο άλλο σύστημα μέτρησης. Στο σημείο αυτό μια συνοπτική ανασκόπηση του πως αντιμετώπισαν οι έλληνες μετρικοί το βασικό αυτό πρόβλημα της συνύπαρξης των συστημάτων και της κατάταξης των στίχων είναι χρήσιμη. Αμέσως γίνεται εδώ φανερό ότι όσοι βασίστηκαν στο ένα μόνο σύστημα (γιατί μόνο αυτό αντιλήφθηκαν) έδωσαν λύσεις εντελώς εσφαλμένες. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις της *Στιχουργικής* του Λασκαράτου και της *Μετρικής* του Γριτσάνη από τη μια μεριά, της *Μετρικής* του Σαραλή από την άλλη. Ο Λασκαράτος, καθώς δέχεται μόνο τον κανόνα του παροξύτονου, αδυνατεί εντελώς να ερμηνεύσει τι συμβαίνει με το πρώτο ημιστίχιο του ιαμβικού δεκαπεντάσύλλαβου, ερμηνεύει το στίχο με όρους της ιταλικής μετρικής ως διπλό επτάσύλλαβο κι εξηγεί την οξύτονη μορφή του ως παραλλαγή της προπαροξύτονης που την δημιουργεί η εκφορά του στίχου ως τραγούδι⁴¹ (παραβλέπουμε εδώ τη γνωστή περίπτωση της καλβικής *Επισημειώσεως*). Αλλά κι ο Γριτσάνης εξετάζοντας τον «πεντεκαιδεκασύλλαβο» τον ερμηνεύει ως δυο επτάσύλλαβους, που ο πρώτος είναι περιττόςύλλαβος (ο Λασκαράτος θα έλεγε *sdruc-ciolo*), ενώ συνάμα μας πληροφορεί, σε σημείωσή του, ότι «καθ' ἕτερον Σύστημα, ὁ Πεντεκαιδεκασύλλαβος» δεν θεωρείται «ὡς συγκείμενος ἐκ δύο ἐπτάσυλλάβων»⁴². Αλλά στη συνέχεια δεν αντιλαμβάνεται τις διαστάσεις και τη σημασία αυτού του συστήματος. Ο Σαραλής φτάνει στο άλλο άκρο: κατατάσσει τους στίχους σε κατηγορίες σύμφωνα με τον απόλυτο αριθμό των συλλαβών τους. Έτσι, μας περιγράφει σε ένα κεφάλαιο τον ιαμβικό ενδεκασύλλαβο, ενώ στο αμέσως προηγούμενο μας είχε πει τα ίδια πράγματα για τον οξύτονο ιαμβικό δεκασύλλαβο, (που δεν είναι παρά ο ενδεκασύλλαβος αν του αφαιρέσουμε την περιττή για τη μετρική δομή του τελευταία θέση)· κι αυτόν τον οξύτονο ιαμβικό δεκασύλλαβο τον εξέτασε μαζί με τον προπαροξύτονο ιαμβικό δεκασύλλαβο που βέβαια ακολουθεί τη μετρική δομή του ιαμβικού εννεασύλλαβου⁴³. Κι εδώ ας παραβλέψουμε ότι δεν κάνει την παραμικρή αναφορά στους διάφορους τύπους σύνθετων δημοτικών δεκασύλλαβων. Η λύση που δίνει ο Σταύρου να εξετάζει την παροξύτονη μορφή των στίχων, θεωρώντας υποκατηγορίες τους οξύτονους και προπαροξύτονους είναι η πιο ικανοποιητι-

41. Βλ. Β 8, σ. 181-182.

42. Βλ. Β 13, σ. 100.

43. Βλ. Β 25, σ. 38-47.

κή και είναι μια λύση που στηρίζεται στην εύλογη άποψη ότι «οί νόμοι που κυβερνοῦν ἕναν παροξύτονο στίχο κυβερνοῦν, κατὰ κανόνα τουλάχιστο, και τὸν ὀξύτονο που ἔχει μιὰ συλλαβὴ λιγότερη και τὸν προπαροξύτονο που ἔχει μιὰ συλλαβὴ περισσότερη ἀπὸ τὸν παροξύτονο»⁴⁴. Τὴν κυριαρχία του παροξύτου αλλά και τὴν ὑπαρξὴ των δυο συστημάτων ἀντιλαμβάνεται κι ο ευφύστερος (και περισσότερο ευαίσθητος) των ελλήνων μετρικῶν, ο Λ. Πολίτης στο ἀρθρο του για τὴ μετρικὴ του Παλαμά⁴⁵.

Αλλά ἡ διάκριση των δυο συστημάτων μέτρησης δεν σημαίνει ὅτι λυθηκαὶν τα προβλήματα ορολογίας. Πῶς τελικὰ πρέπει να ονομάζουμε ἕναν ἐλληνικό στίχο; Σύμφωνα με τὸν ἀπόλυτο ἀριθμὸ των συλλαβῶν του, πράγμα που γενικὰ γίνεται μέχρι τώρα, μα που μόνο εν μέρει ἀνταποκρίνεται στη μετρικὴ δομὴ του; Πῶς μπορούμε ἕνα προπαροξύτονο ιαμβικό στίχο 8 θέσεων να τὸν ονομάζουμε πάντα ιαμβικό οκτασύλλαβο ὅταν μέσα σε 'δημοτικούς' στίχους εἶναι οκτασύλλαβος, ενώ μέσα σε 'ἐντεχνους' στίχους δεν εἶναι οκτασύλλαβος, αλλά εἶναι επτασύλλαβος, γιατί ἀκολουθεῖ τὴ δομὴ του επτασύλλαβου; Τὴ μόνη λύση, κατὰ τὴ γνώμη μου, μπορεί να μας προσφέρει ἡ ἐξέταση του στίχου κατὰ περίπτωση· ἀλλιῶς θα τὸν μελετήσουμε ὅταν χρησιμοποιεῖται μέσα σε στίχους που ἀκολουθοῦν τὸ ἕνα σύστημα κι ἀλλιῶς ὅταν βρίσκεται μέσα σε στίχους που ἀκολουθοῦν τὸ ἄλλο. Αλλιῶς ὅταν χρησιμοποιεῖται σε ἕνα δημοτικό τραγούδι κι ἀλλιῶς ὅταν βρίσκεται σε ἕνα ποίημα του Σολωμοῦ, του Λασκαράτου ἢ ἀκόμα και του Καβάφη. Πριν ὅμως εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ διάκριση ἀνάμεσα σε ἐντεχνους και δημοτικούς στίχους. Π.χ. ο ιαμβικός δωδεκασύλλαβος

καλῶς τὰ παλικάρια, τὰ κλεφτόπουλα

που συναντάται ἀποκλειστικά ἢ κυρίως στη δημοτικὴ ποίηση με αὐτὴ τὴ σταθερὴ μορφή (επτασύλλαβο πρῶτο ημιστίχιο, σταθερὴ τομὴ και πεντασύλλαβο δεύτερο ημιστίχιο, οξύτονο ἢ προπαροξύτονο), δεν μπορεί να ἐνταχθεῖ στο ἴδιο κεφάλαιο και να ἐξεταστεῖ με τὸς ἴδιους ὅρους που ἐξετάζεται ἕνας προπαροξύτονος ιαμβικός στίχος 12^α θέσεων που δεν εἶναι παρά ἐνδεκασύλλαβος με προστιθέμενη μιὰ θέση. Π.χ.

στὴν πλάνη ὀμπρός γυμνός ἐστάθη ἀντίμαχος

44. Βλ. Β 20, σ. 43.

45. Βλ. Β 33, σ. 44, σημ. 13 και σ. 43-54.

Αλλά το πρόβλημα αυτό της ταξινόμησης που το αντιμετωπίζει ένα εγχειρίδιο μετρικής δεν υφίσταται στο 'φυσικό' περιβάλλον των στίχων, μέσα στη μετρική ενότητα, το ποίημα. Η ένταξη του στίχου στα μετρικά του συμπραζόμενα διευκρινίζει πάντοτε τη μετρική ταυτότητά του.

Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε αρκετά ακόμα παραδείγματα που να αποδεικνύουν τη σύγχυση των μετρικών μας εγχειριδίων και την αδυναμία τους να συμβιβάσουν τη λειτουργία των δυο συστημάτων μέτρησης. Συχνά η συνέπεια είναι στίχοι του ίδιου ποιήματος να απαντούν σε μια κατηγορία στίχων του Σταύρου και σε άλλη του Σαραλή, παρά το γεγονός ότι η μέθοδος της κατάταξής τους ελάχιστα διαφέρει. Τελικά η μόνη λύση που θα μπορούσε να υποδειχθεί θα ήταν να ακολουθούμε, με απόφαση και με συνέπεια, το ένα από τα δυο συστήματα, εκείνο που η φύση του αντικειμένου μας μας υποδεικνύει. Έτσι ακόμα κι όταν σφάλουμε, θα γνωρίζουμε τουλάχιστον γιατί έχουμε σφάλει.

Αλλά εδώ αξίζει να τεθεί ένα τελευταίο ερώτημα: τι γίνεται με τη μετρική του ελεύθερου στίχου; Προς το παρόν συμερίζομαι πλήρως την επιφύλαξη του ιταλού μετρικού Pier Marco Bertinetto: «Θεωρώ πρώιμο να επιχειρήσουμε μια συγκεντρωτική διαπραγμάτευση όλων των μορφών στίχου, όταν ακόμα δεν γνωρίζουμε με απόλυτη βεβαιότητα τη φύση και το χαρακτήρα του παραδοσιακού μας στίχου»⁴⁶. Η κρίση αυτή, αν και αφορά την ιταλική μετρική έρευνα, βρίσκει στην περίπτωσή μας ακόμα μεγαλύτερη εγκυρότητα. Σήμερα το μόνο ανεπαρκές αλλά και ικανό εργαλείο που διαθέτουμε για τη μετρική προσέγγιση του λεγόμενου ελεύθερου στίχου είναι η αναζήτηση και επισήμανση μέσα σ' αυτόν παραδοσιακών μετρικών μορφών. Δίνω ένα μόνο παράδειγμα: την παρουσία οκτώ αφανών αλλά κανονικών ιαμβικών ενδεκασύλλαβων μέσα στο ολιγόστιχο και μοντέρνο ποίημα του Τάκη Σινόπουλου *Ο άσκημος καιρός*, γραμμένο στα 1979⁴⁷. Αυτή η απρόσμενη (;) παρουσία σημαίνει ότι, ακόμα και μ' αυτό το ανεπαρκές εργαλείο, κάπου ίσως μπορούμε να οδηγηθούμε.

46. Βλ. P. M. Bertinetto, «Structure soprasegmentali e sistema metrico», *Metrica*, I, Milano: Ricciardi 1978, σ. 1-53. Το παράθεμα στη σ. 4. Στον πρώτο αυτό τόμο της περιοδικής έκδοσης «Metrica» υπάρχει εξαντλητική βιβλιογραφία των μετρικών μελετών της περιόδου 1970-1972, βλ. σ. 327-359.

47. Βλ. Τ. Σινόπουλου, *Συλλογή II, 1965-1980*, Αθήνα: Ερμής 1980, σ. 36. Η χρονική ένδειξη γραφής συνοδεύει το ποίημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΓΕΝΙΚΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΤΡΙΚΗΣ

1. *Λυρικά τοῦ Εὐγ. Ἀρχ. Καμηνάρη Κυρίου Ἀθανασίου Χριστοπούλου*, [Βιέννη] 1811; (βλ. *Στιχουργική*, σσ. 210-226) = *Λυρικά τοῦ ἄρχοντος λογοθέτου κυρίου Ἀθανασίου Χριστοπούλου*, τόμος Α', Ἐν Παρισίοις, Ἐκ τῆς τυπογραφίας τῶν τοῦ Φιρμίνου Διδότου υἱῶν 1833, (βλ. *Στιχουργική*, σσ. 165-196).

2. *Καλλιόπη Παλινοστοῦσα ἢ περὶ ποιητικῆς μεθόδου*, Πραγματεία φιλολογηθεῖσά τε, καὶ ἐκπονηθεῖσα ἐπιμελῶς, καὶ εὐτάκτως, παρὰ τοῦ ἐν Ἰερεῦσιν ἐλαχίστου Χαρισίου Δημητρίου Μεγδάνου τοῦ ἐκ Κοζάνης, Τύποις ἐκδοθεῖσα Δαπάνη τοῦ Ἐντιμολογιωτάτου καὶ Φιλογενεστάτου κυρίου Δημητρίου Ἰωάννου Τακιατζῆ, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, Ἐκ τῆς Τυπογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σνεῖρερ 1819.

3. *Διάφορα ποιήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ*, Ἐξεδόθησαν ὑπὸ Ἀ. Κορομηλᾶ, Ἀθῆναι, Ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀνδρέου Κορομηλᾶ 1837, (βλ. *Περὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς προσωδίας κατ' ἀντιπαράθεσιν αὐτῆς πρὸς τὴν νέαν*, σσ. 399-438).

4. *Μετρική*, ἦτοι διδασκαλία τῶν διαφόρων μέτρων τῆς ποιητικῆς, ἐκ τῆς δωδεκατόμου ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ ἀοιδίμου Στεφάνου Κομμητᾶ, Νῦν τὸ δεύτερον ἐπιδιορθωθεῖσα καὶ ἐπαυξηθεῖσα, προσθήκη τῆς τε Προσωδίας τοῦ Κυρίου Ραγκαβῆ (= 3, σσ. 143-173), καὶ τῆς Στιχουργικῆς τοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου (= 1, σσ. 175-184) πρὸς χρῆσιν τῆς Φιλομούσου Νεολαίας, ἐκδίδεται εἰς τύπον ὑπὸ Γεωργίου Μουσαίου καὶ Εὐθυμίου Κλεάνθου Φιλαδελφέως, Ἐκδοσις δευτέρα, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἐκ τῆς Πατριαρχικῆς Τυπογραφίας 1842.

5. Παναγιώτου Σούτσου, *Νέα Σχολὴ τοῦ γραφομένου λόγου ἢ ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης ἐννοουμένης ὑπὸ πάντων*, Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ν. Ἀγγελίδου 1853, (βλ. *Περὶ Προσωδίας, Μέτρων ὁμοιοκαταλήξεως καὶ ὕφους Ἑλληνικοῦ κατὰ τὸν ποιητικὸν λόγον*, σσ. 53-73).

6. [Ἀσώπιος Κωνσταντῖνος], *Τὰ Σούτσεια*, ἦτοι ὁ κύριος Παναγιώτης Σούτσος ἐν γραμματικοῖς, ἐν φιλολόγοις, ἐν σχολάρχαις, ἐν μετρικοῖς καὶ ἐν ποιηταῖς ἐξεταζόμενος, Ἐν Ἀθήναις, Τύποις καὶ ἀναλώμασι Σ. Κ. Βλαστοῦ 1853, (βλ. *Ἡ περὶ τὴν μετρικὴν ἐμπειρία τοῦ κυρίου Π. Σούτσου*, σσ. 123-170).

7. *Grammatica della lingua greca moderna*, seguita da un dialogo sopra la lingua e da un discorso sulla metrica de moderni greci del Prof.

Gaetano Grassetti, Malta, F. W. Franz tipografo 1853, (βλ. Discorso intorno alla metrica de greci moderni, σσ. 83-99).

8. *Στιχουργική τῆς γραικικῆς γλώσσας* παρά τοῦ κυρ. Ἄνδ. Λασκαράτου, Ἐν Κεφαλληνίᾳ, Τυπογραφεῖον ἡ Κεφαλληνία 1865 = *Ποιήματα*, Ἐν Ἀθήναις, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Γεωργίου Φέξη 1915, (βλ. *Στιχουργική τῆς γραικικῆς γλώσσης*, σσ. 175-199).

9. Ἄπαντα τὰ Φιλολογικὰ Ἀλεξάνδρου Ρίζου τοῦ Ραγκαβῆ, τόμος Ε', Μετάφρασις ἀρχαίων δραμάτων, Ἐν Ἀθήναις, Τύποις Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας 1875, (βλ. *Προοίμιον*, σσ. ε'-οα').

10. Ἡθικὸς κόσμος, Ἐποποιεῖα ὑπὸ Σπυριδωνος Μελισσινου, Ἐν Κερκύρα, τυπ. «Κάδμος» Νεοφύτου Καραγιάνη 1879, (βλ. *Θεωρίαι τινες περὶ Στιχουργίας*, σσ. 193-240).

11. Ζαλούχου Δημητρίου Σ., Ἐπίτομος Καλολογία, ἦτοι περὶ τῆς τέχνης τοῦ εὔ λέγειν, Ἐν Ἀθήναις 1884, (βλ. *Νεοελληνικὴ Στιχουργία*, σσ. 138-177).

12. Κωνσταντίνου Φ. Σκόκου, Ἐτήσιον Ἡμερολόγιον 1888 (ἔτος τρίτον), Ἐν Ἀθήναις 1888, (βλ. Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ, *Περὶ Στιχουργίας παρ' ἡμῶν*, σσ. 142-154).

13. *Στιχουργική τῆς καθ' ἡμᾶς νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ ἀντιπαράθεσις τῶν στίχων ταύτης πρὸς τοὺς τῆς ἀρχαίας, μετὰ σχετικῆς προσθήκης περὶ τοῦ ρυθμοῦ τῆς ὕμνογραφίας τῆς ἡμετέρας ἑλλην. ἐκκλησίας ὑπὸ Παναγιώτου Γριτσάνη, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ «Ταχυδρόμου» Γ. Τηνίου 1891.*

14. [Ἀποστολοπούλου Θεοδώρου], *Στιχουργική τῆς συγχρόνου ποιήσεως ὑπὸ Τυρταίου*, Ἐν Ἀθήναις, Τύποις Πασσάρη καὶ Βεργιανίτου 1891.

15. Σεμιτέλου Δημητρίου Χ., *Ἑλληνικὴ μετρική*, Ἀθήνησιν, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν ἀδελφῶν Περρῆ 1894 (βλ. *Περὶ τῆς γλώσσης ὡς ρυθμιζομένου*, σσ. 104-158).

16. Ζακυθηνου Διονυσίου Ἀ., *Τὸ σονέττο στὴ νεοελληνικὴ ποίηση (ἱστορία-μορφολογία)*, Ἀθῆναι, Ἐκ. Ἀ. Ράλλη 1926.

17. Μοάτσου Δώρας, *Ὁ ἑλληνικὸς στίχος ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὡς σήμερα*, «Ἀναγέννησις» 2, 1928, σσ. 204-213, 265-273, 303-311 = Δώρας Μοάτσου Βάρναλη, *Ποιητικὴ τέχνη. Ὁ ἑλληνικὸς στίχος ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὡς σήμερα*, Ἀθήνα 1970.

18. Βουτιερίδη Ἡλία Π., *Νεοελληνικὴ στιχουργική*, Ἐν Ἀθήναις, Ἰωάννης Δ. Κολλάρος & Σια, Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας» 1929.

19. Σουμελίδου Γεωργίου Δ., *Στοιχειώδη μαθήματα στιχουργικῆς τῶν*

νεοελληνικῶν ποιημάτων, Ἐν Ἀθήναις, Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάν. Ν. Σιδέρη 1929.

20. Θρασυβούλου Σταύρου, *Νεοελληνικὴ μετρικὴ*, Ἐν Ἀθήναις, Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάν. Ν. Σιδέρη 1930 καὶ *Νεοελληνικὴ μετρικὴ*, Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ., Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη 1974².

21. Ι. Θ. Κακριδῆ, Α. Ν. Πολίτη, Θ. Φ. Παπακωνσταντίνου, *Μετρικὴ ἀρχαία ἑλληνικὴ, λατινικὴ, νεοελληνικὴ, ξένων γλωσσῶν*, Ἀθήναι, Τύποις «Πυρσοῦ» Α.Ε. 1931 (Ἀνατύπωση σὲ τευχίδιο ἀπὸ τὸν 17ο τόμο τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας Δρανδάκη, σσ. 101-103).

22. Βουτιερίδης Ἡλίας Π., *Ὁ ρυθμικὸς λόγος στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία*, Ἐν Ἀθήναις, Ἐκδοτικὸς οἶκος Μιχαὴλ Σ. Ζηκάκη 1931.

23. Τσιριμώκου Μάρκου, *Τέχνη ποιητικὴ*, Ἀθήνα 1934, (βλ. σσ. 26-32).

24. Σπαταλᾶ Γεράσιμου, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς μετρικῆς*, Ἀθήναι, Ἐκδοση γραφείου Πνευματικῶν Ὑπηρεσιῶν 1938.

25. Σαραλῆ Γιάννη Α., *Νεοελληνικὴ μετρικὴ*, Ἐκδότης Α. Ι. Ράλλης καὶ Σια, Ἀθήναι 1939.

26. Σπαταλᾶ Γερασίμου, *Ἡ τονικὴ στιχουργία συνέχεια τῆς προσωδιακῆς*, Ἀθήνα 1947.

27. Σπαταλᾶ Γεράσιμου, *Ἡ τονικὴ στιχουργία, στιχουργία ἀρχαία ἑλληνικὴ*, Ἀθήνα 1952.

28. Παπανικολάου Κωνσταντίνου Ι., *Νεοελληνικὴ καλολογία*, Ἀθήναι 1952 (Μεσαιωνικὴ καὶ νεοελληνικὴ βιβλιοθήκη 3) = *Νεοελληνικὴ καλολογία, Αἰσθητικὴ τοῦ λόγου*, Ἐκδοση τρίτη βελτιωμένη, Ἀθήναι, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας» χ.χ., (βλ. *Στιχουργία*, σσ. 332-385 καὶ *Στιχουργικὰ παίγνια*, σσ. 477-495).

29. Χιονίδης Ν. Π., *Στιχουργικὴ*, Λευκωσία 1955.

30. Μητσάκη Κάρουλου, *Τὸ ἑλληνικὸ σονέτο, Τὸ σονέτο στὴν ἑλληνικὴ ποίηση*, Ἀθήναι, Νέα βιβλιοθήκη Φέξη 1962.

31. Κοτσιρίλου Ν. Ι., *Στοιχεῖα νεοελληνικῆς μετρικῆς*, διὰ μαθητὰς καὶ φοιτητὰς, Θεσσαλονίκη 1968².

32. Κουτσαντωνάκη Ἐμμ., *Στοιχεῖα νεοελληνικῆς μετρικῆς, μετὰ ἀσκήσεων*, Πρὸς χρῆσιν μαθητῶν, φοιτητῶν καὶ καθηγητῶν φιλολογίας, Ἀθήναι 1971.

33. Πολίτη Λίνου, *Μετρικά*, [Θεσσαλονίκη], Ἐκδόσεις Κωνσταντινίδης [1972].

34. Στοιχεῖα Μετρικῆς, Διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν Γυμνασίων ὑπὸ Δημ.
Γ. Κιουσοπούλου, Ἀθῆναι, Ἐκδόσεις «Τὸ μέτρον», χ.χ.
35. Μποχλογύρου Χρύσας Νικ., Νεοελληνικὴ Μετρικὴ, [Ἀθήνα],
Ἐκδοσις τοῦ μορφωτικοῦ περιοδικοῦ «Ἑλληνικὰ Νειάτα» χ.χ.